

Azərbaycan tarixində iz qoymuş qadınlar

“Qadın tarixi” XIX əsrin 70-80-ci illərində meydana çıxıb. Onun məqsədi qadın tarixə “qaytarmaq”, qadın tarixə daxil etməklə əvvəlki tarixi “tamamlamaq” və həttə onu yenidən “yazmaqdır”. Keçmiş öyrənən feministlər cinslə şərtlənmiş gerçəkliyi coğrafi, etno-mədəni və xronoloji xüsusiyyətləri nəzərə almaqla araşdırmağa çalışırlar.

Qadın tarixi (her story, women living histories) belə bir ilkin müddədən çıxış edir ki, keçmiş haqdakı “vahid və tam” bilik, əslində, belə deyil. Qadınların, kişilərinin fərqli dünyagörüşü və dəyərlər sistemi bu tarixdə öz əksini tapmayıb. Qadın “görünən” etmək üçün “qadın təcrübəsi”ni öyrənmək lazımdır. Qadın təcrübəsinin müxtəlif mədəniyyətlərdə modifikasiyalarının üzə çıxarılması, bütövlükdə, keçmişin mədəniyyəti haqda təsəvvürləri genişləndirir.

Tədqiqatçı Mahlux Nəcəfli yazır: “Qadın tarixinin inkişafı tarixi qadın nöqtəyi-nəzərindən “yenidən yazmaq”dan onun maskulin ideologiyasını yeni mövzularla (məsələn, qulluqçuluq və südanalığın tarixi, ev işi tarixi, hamiləlik və doğum tarixi, uşaqları tərketmə və onlardan imtina tarixi) zənginləşdirmək və daha sonra ssientist diskursun tələblərindən qurtulmaq istiqamətində baş verir. Ümumiyyətlə, feminist tənqiddən qararlaşması, yeni dəyərlərin, yeni şüurun yaranması, sadəcə, nəzəri yox, həm də sosial aksiyadır.

Qadın tarixinin inkişafı feminist tənqidin özünüdəyini ilə üst-üstə düşür. Feminist tənqid isə dövrün ən populyar intellektual diskurslarının sərhədində müəyyənləşir. Yeni əvvəlcə feminizm və marksizm, daha sonra feminizm və psixoanaliz, indi isə poststrukturalizm, postmodernizmlə münasibətlər sərhədində.

Müasir feminist tənqidin ümumi pafosuna gəlincə, bu, feminizmdən postfeminizmə keçiddə ifadə olunur. Postfeminizm üçün kişi standartlarına (davranış, siyasət, elmi diskurs) oriyentasiya, bərabərlik və eyniləşdirməyə çağırış xarakterik deyil. Burada söhbət çox cinsi diferensiasiyanın prosessual xarakterinə (cinsi fərq-psixo-sosial quruluşu), qadın hissiyyətliliyinin kişi şüur növü ilə eyni olmaması (Simona de Bovuarın haqqında söz açdığı “başqalığı”), özidentifikasiyasının dəyişməsindən gedir. Postfeminizmdə representasiyaya xüsusi maraq da burdan irəli gəlir. Fərqləndirmə, məhz onun köməyi ilə baş verir. Feminist nəzəriyyəçilərdən Tereza de Lauretisin dililə desək, “genderin reallığı, məhz onun representasiya effektiylə bağlıdır. Gender o vaxt reallaşır, real olur ki, representasiya fərdin özünürepresentasiyası olur, onun sosial və ya subyekt identikliyi kimi qəbul olunur.”

Həmidə Cavanşirin - bu özünü tanıyan Azərbaycan qadınının heyət tarixçəsi XIX əsrin sonu -XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan gerçəkliyi ilə bağlı yeni bilgilər verməklə yanaşı, qadınla bağlı ənənəvi, patriarxal təsəvvürlərə “düzəliş” də edə bilər. Həmidə Cavanşir bütün həyatı boyu heyatın gətirdiyi çətinliklərin, dolaşmaların girdabında qalaraq, qar-

pışır, özünü reallaşdırmağa çalışır (Əslində, onun heyatının postfeminist platformada fransız feminist fərfəfəsindən Lüsü İriqare, Elen Siksu, Yuliyə Kristevadan gələn ənənə əsasında analizi daha maraqlı olardı).

Həmidə xanım, bir qadın obrazı kimi, Azərbaycan maarifçi ədəbiyyatında bənzəri çox da görünməyən bir qadın tipidir. Maarifçilərin əsərlərində ziyalı azəri qadın obrazlarına az rast gəlmək olur. Bu, ən yaxşı halda, məsələn, Mirzə Cəlilin “Anamın kitabın”dakı Zivər xanım (milli mədəniyyətə xeyli yad görünən) ola bilər. Yeri gəlmişkən, o dövrün ziyalı qadınları Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında daha çox başqa planda, məsələn, “Məryəm xanım” felyetonunda olduğu kimi, (üzüaçıq qadın - Bakı Qız Məktəbinin müdiri şeyxin vəfatı münasibəti ilə niyə başsağlığı verir, Tağıyevin məsrəflərini azaltmaq üçün qız məktəbində az odun yandırır) üzə çıxır. Başqa bir məsələ - Cəlil Məmmədquluzadə və bezi başqa maarifçilərin azəri qadınları başqa millətdən olan, məsələn, ermənilərlə ikincilərin xeyrinə müqayisəsi adamları, haqlı olaraq, çox hirsələndirirdi. Hətta “Erməni və müsəlman övratları” felyetonunun nəşrindən sonra, Tiflisin müsəlman sakinləri toplaşaraq, “Molla Nəsrəddini” və Mirzə Cəlili boykot etmişdi. Xüsusən, Mirzə Cəlil və Sabirin əsərlərindən daha çox görünən azəri qadın obrazları sadəcələvh, avam, mövhumatçı, heç bir işini vaxtında yerinə yetirə bilməyən, pinti, pis geyinən, doğru danışa bilməyəndir (bu xüsusiyyətlər realist ədəbiyyatın gətirdiyi sadə adamlara, aşağı təbəqəyə olduğu qədər bəy, xan, zadəgan qadınlara da aid edilir və əslində, millət, ümumiyyətlə, qadınlar haqqında ümumi təsəvvür yaradır). Həmidə Cavanşir 1905-ci ilin sentyabrında Sofiya Şaxtaxtılı (Sultan Şaxtaxtılıın qadını), M.F.Axundovun nəvəsi Mələksima (Axundovun qızı Nisə xanımın qızı) xanım, Gövhər Qacarla bərabər Tiflisdə müsəlman qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətini yaradır. Cəmiyyət, xüsusən, 1907-1908-ci illərdə çox fəal olur. Cəmiyyətin sədri Gövhər xanım Qacar savadlı, işgüzar, bacarıqlı bir qadın idi, çədrasız gəzərdi. Əri hərbi qulluqçu olduğu üçün Tiflisdə yüksək cəmiyyətinə gedib-gələr, canişin xanımının ziyafətlərində iştirak edərdi. 1908-ci ilin qışında ziyalı müsəlman qadınları ilk böyük müşavirə keçirir.

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Nazir Qəhrəmanlı yazır: “XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan qadınının mədəni təkamül yolu asan olmamışdır. Bu yol, bütövlükdə, ağırlı-acılı keçsə də, “ürəyi qəmdən çatlayan” Xanbacıların, Fatmanisələrin tək bir ağır-əzabı ilə əlamətdar sayıla bilməz. Bu yolda uğur və nailiyyətlər də olmuşdur, elə təkcə yaradıcı və mübariz qadınların siyahısı az və yeknəsək deyil.

Fatma xanım Kəminə, Xurşidbanu Natəvan, Hənifə xanım Məlikova (Zərdabi), Səkinə xanım Axundzadə, Mədinə xanım Qiyasbəyli, Xədicə xanım Əlibəyova, Gövhər xanım Qazızadə (Göyərçin), Həmidə xanım Məmmədquluzadə, Cavanşir, Ummulğülsüm, Köylü qızı Gülarə... bu siyahını bir az da uzatmaq olar. Həmçinin, babilik hərəkatının rəh-

bərlərindən Tahirə, Zərrintacın, Səttarxan hərəkatçıları Zeynəb paşanın və gizli təşkilata başçılıq edərək, Rusiyadan silah alıb Səttarxan mübarizlərinə gətirən Sona xanım Səfərovanın, Avropada ilk təhsilini tamamlaya bilməyib İsveçrə Universitetinin III kurs tələbəsi kimi ömrünü nakam başa vuran Leyla xanım Şaxtaxtinskayanın adlarını çəkmək mümkün deyil.

Səkinə xanım Axundzadə Azərbaycan ədəbi və mədəni heyatına çox gərgin bir vaxtda, XIX və XX əsrin ayrıcında, inqilablar və mübarizələr ərəfəsində daxil oldu. O, Tağıyev Qız Məktəbində adi bir müəllim olmadı, gənc xanımları müasir düşüncəyə, tərəqqiyə yönəldən canlı ünvan oldu. Otuz beş yaşlı bu qadının, heyatda ən doğma adamını itirmiş bu insanın fədakarlığı diqqətə layiqdir. Heybət Axundzadə (“Fəda”) şair olsa da, Səkinə xanım dramaturgiya və teatr yolunu seçdi. Azərbaycanın ilk qadın dramaturqu kimi parladi, pyeslər yazdı, onları uğurla tamaşaya qoydu.”

Səkinə xanımın yaradıcılığa qədəm qoymasında təkcə şair atasının xidməti olmayıb, ailələrinə məxsus ziyalı ənənəsi ilə bağlıdır (bunu keçən əsrin 80-ci illərində bir söhbətimiz zamanı Camo Hacinskinin oğlu tarixçi-professor Camo Hacinski də xatırladı). Görkəmli tədqiqatçı və ADR siyasi xadimi Camo Hacinski-nin 1917-ci il 26 yanvar “Kaspi” qezetində yazdığı bir məqalədə “Zülmün səmərəsi” pyesinin tamaşası haqqında yazılanlar, eyni zamanda, Səkinə xanım haqqında idi. Tamaşa ilə yanaşı, müəllifdən də söz açan tənqidçi yazırdı: “Səkinə xanım müsəlman səhnəsi yolunda çalışan, bu səhnəni hədsiz sevənlərdən biridir. Demək olar ki, o, bu sahədə, hələlik, yeganə yazıçı sayılır”.

Səkinə xanımın əksər pyeslərinin orijinalları hazırda əlimizdə yoxdur. Lakin onların haqqında çap olunmuş rəy və məqalələrdən aydın olur ki, əsərlərin məzmunu nə bərdədir. Məsələn, rəsmən dramaturqun ilk pyesi sayılan “Elmin səmərəsi” pyesi hardasa “Anamın kitabı”nı xatırladır. Lakin bu pyes “Anamın kitabı”ndan 20 il əvvəl yazılıb. “Elmin səmərəsi”ndə ailə konfliktini müxtəlif dünyagörüşlü ailə üzvləri arasında baş verir. Belə ki, Şərq müsəlman təhsili almış, Nəsrulla xanla Avropa təhsili almış Feyzulla xan arasında görünməz bir münasibət mövcuddur. Səkinə xanım bu pyesdə dramaturgiya materialını düzgün müəyyənləşdirə bilsə də, öz obrazlarına Mirzə Cəlil kimi böyük ehtiras və dramaturg verə bilməmişdir. Dramaturqun “Gəlin və qayınana” pyesi də həmin mövzuya ilk işıq salan əsərlərdən biri, daha doğrusu, birincisidir. Məlumdur ki, bu mövzu xeyli sonralar - XX əsrin 60-70-ci illərində dramaturq Məcid Şamxalov tərəfindən ətraflı işlənmişdir. Səkinə xanımın qayınana obrazı gəlini ilə daimi münasibətdə olan, daim oğlu ilə gəlin arasında məhbus rolunu oynayan bir qadındır. Bir həqiqət var ki, bu obrazın cizgiləri dramaturji ənənə üçün həlledici olmuşdur.

S.Axundzadənin orijinal əsərlərindən biri “Şahzadə Əbülfəz və Rəna xanım” əsəridir. Əslində, folklor üslubunda yazılmış bu əsər dastançılıq cizgilərini özündə birləşdirir. “Şahzadə Əbülfəz və Rəna xanım” 1918-ci ildə deyil, xeyli əvvəl - opera ssenarisi kimi yazılmışdır.

N.Qəhrəmanlı daha sonra yazır: “Maraqlıdır ki, Azərbaycanda Novruz bayramı ilk dəfə rəsmi bayramı kimi 1917-ci ildə qeyd edilmişdir. Həmin il martın 16-da bayram münasibəti ilə keçirilən və 150-yə yaxın Azərbaycan qadınının iştirakı etdiyi bayram mərasimində on manat pul ianə etmişdi.

Axundzadənin bir oğlu və bir qızı (Yusif və Hökümə) olmuşdur. Səkinə xanımın oğlu Yusif Ağabəyov xalqımızın ictimai-siyasi heyatında fəal iştirak etmişdi. O, 1917-ci ildə Qubada “Türk yurdu” cəmiyyətinin və müvafiq ədəbi dərnəyin yaranmasında səmərəli xidmət göstərmiş, milli istiqlal hərəkatının qabaqcıllarından olmuş, sovet dövründə müxtəlif rəhbər vəzifələrdə işləmişdir. Dramaturqun nəvəsi M.Misirxanovun dövrü mətbuatda şeirləri çap olunmuşdur.

Səkinə xanım həm də rejissor olmuşdur. Tağıyevin Qızlar Məktəbində tamaşaya qoyulan əksər əsərləri o, səhnələşdirmişdir. Nəcəf bəy Vəzirovun burada 1905-ci ildə tamaşaya qoyulmuş “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük” və S.M.Qənzadənin “Aşqam səbri xeyir olar” (təbdildir) pyeslərini, məhz o hazırlamışdı”.

Səkinə xanım Axundzadənin heyat və fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız bir tədbir 2002-ci ilin aprelində Qubada keçirilmişdir. Halbuki bu görkəmli qadını daim yad etməyə boruluyuq. Bu yaradıcı insanın pyeslərinin, təbdillərinin əlyazmaları tapılarsa, məktub və sənədləri əldə etmək mümkündür.

O, XX əsrin əvvəli Azərbaycan yaradıcı mühitini yaxşı tanıyırdı. Hə-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

nim” 1918-ci ildə deyil, xeyli əvvəl - opera ssenarisi kimi yazılmışdır.

N.Qəhrəmanlı daha sonra yazır: “Maraqlıdır ki, Azərbaycanda Novruz bayramı ilk dəfə rəsmi bayramı kimi 1917-ci ildə qeyd edilmişdir. Həmin il martın 16-da bayram münasibəti ilə keçirilən və 150-yə yaxın Azərbaycan qadınının iştirakı etdiyi bayram mərasimində on manat pul ianə etmişdi.

Axundzadənin bir oğlu və bir qızı (Yusif və Hökümə) olmuşdur. Səkinə xanımın oğlu Yusif Ağabəyov xalqımızın ictimai-siyasi heyatında fəal iştirak etmişdi. O, 1917-ci ildə Qubada “Türk yurdu” cəmiyyətinin və müvafiq ədəbi dərnəyin yaranmasında səmərəli xidmət göstərmiş, milli istiqlal hərəkatının qabaqcıllarından olmuş, sovet dövründə müxtəlif rəhbər vəzifələrdə işləmişdir. Dramaturqun nəvəsi M.Misirxanovun dövrü mətbuatda şeirləri çap olunmuşdur.

Səkinə xanım həm də rejissor olmuşdur. Tağıyevin Qızlar Məktəbində tamaşaya qoyulan əksər əsərləri o, səhnələşdirmişdir. Nəcəf bəy Vəzirovun burada 1905-ci ildə tamaşaya qoyulmuş “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük” və S.M.Qənzadənin “Aşqam səbri xeyir olar” (təbdildir) pyeslərini, məhz o hazırlamışdı”.

Səkinə xanım Axundzadənin heyat və fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız bir tədbir 2002-ci ilin aprelində Qubada keçirilmişdir. Halbuki bu görkəmli qadını daim yad etməyə boruluyuq. Bu yaradıcı insanın pyeslərinin, təbdillərinin əlyazmaları tapılarsa, məktub və sənədləri əldə etmək mümkündür.

O, XX əsrin əvvəli Azərbaycan yaradıcı mühitini yaxşı tanıyırdı. Hə-

nifə xanım Məlikova (Zərdabi), Şəfiqə Əfəndizadə, Səidə Şeyxzadə və b. ilə bir yerdə çalışmışdı. Gövhər xanım Qazızadə (Göyərçin xanım), Nəbat xanım Nərimanova və b. ilə yaxından tanış idi. Hüseyn Ərəblinski, Abbas Mirzə Şərifzadə Səkinə xanımə böyük hörmət bəsləyirdilər.

İlk Azərbaycan qadını jurnalı “İşıq” 105 il bundan əvvəl 1911-ci il yanvarın 22-də iki fədakar insan - Mustafa və Xədicə Əlibəyovların təşəbbüsü ilə işıq üzü görmüşdü. Jurnalın nasiri Mustafa bəy Əlibəyov, baş redaktoru və məsul müdiri Xədicə xanım Əlibəyova - Sübhanverdiyeva idi. Onlar Tiflisdə tanış olmuş və 1907-ci ildə evlənmişdilər. Xədicə xanım (1884-1958) Tiflisdə mü-tə-təqqi, maarifpərvər ruhani Ələddin Sübhanverdiyevin ailəsində doğulmuşdu. O, Tiflis Gimnaziyasında və Zaqafqaziya Mama-Ginekologiya İnstitutunda oxumuşdu. Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin fəal üzvlərindən olmuş, xeyriyyəçilik işində fərqlənmişdir. 1917-ci il Novruz bayramı münasibətilə təşkil edilmiş bir xeyriyyə marafonunda bir çox görkəmli Azərbaycan qadınları kimi X.Əlibəyovanın da iştirakı qeyd olunur, onun beş manat ianə verdiyi göstərilirdi.

1920-ci il aprel çevrilişindən sonra Xədicə xanım öz sevimli əri, məşhur vəkil, jurnalist və ictimai xadim M.Əlibəyovla Şəkiyə köçür və 40-cı illərin sonuna qədər orada yaşayırdı. O, burada həkim işləsə də, savadsızlığına ləğv edilməsində, mədəni və məişət quruculuğunda fəal qadınlardan olmuşdu.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru